

SIGNÁLY ZE ZAHRANIČÍ

MŮŽEME SKLÁDAT NADĚJI V "TICHOU REVOLUCI"?

Pro většinu lidí by bylo nejpřesvědčivějším dokladem, že se skutečně něco hýbe a že ekologicky příznivý způsob života není pouhou fikcí, kdyby si mohli přečíst statisticky spolehlivá čísla založená na velkém sociologickém výzkumu. Takové informace však sociologové nemají. Mohou nabídnout pouze jakousi náhradu v podobě mezinárodního dlouhodobě realizovaného výzkumu hodnotových orientací (Inglehart, 1977, 1990).¹⁾

Velkorosý výzkum koncipovaný americkým politologem Rolandem Inglehartem přináší velké množství údajů v časové řadě od roku 1970. Výzkumný tým uskutečnil velkoplošná reprezentativní šetření ve všech zemích západní Evropy, v USA, Kanadě, Japonsku, jižní Africe a postupně rozšířil svou tazatelskou síť i do Maďarska a dalších zemí střední a východní Evropy (i v naší zemi proběhlo v roce 1991 první dotazování podle Inglehartova obsáhlého dotazníku).

Základním poznatkem výzkumu je postupný přesun akcentu z potřeb materiální povahy k potřebám nemateriálním. Pod materiálními hodnotami Inglehart rozumí především hmotný blahobyt a bezpečí, orientaci na ekonomickou prosperitu, stabilní ekonomický růst. K postmaterialistickým hodnotám podle něj patří svobodná seberealizace člověka, možnost podílet se na spravování veřejných záležitostí, přispívat k vytváření humánnější společnosti, v níž mají myšlenky větší váhu než peníze, a také vytváření kvalitního přírodního prostředí.

Tuto nenápadnou, ale zásadní proměnu nazval Inglehart "tichá revoluce". Dokládá ji statisticky spolehlivými čísly a ilustruje ji v četných elegantních grafech. Změnu hodnot konstatuje především u mladších věkových kategorií - v poválečné generaci podíl "postmaterialistů" početně již převažuje nad podílem osob orientovaných "materialisticky". Nejčastěji nachází rostoucí nespokojenost orientaci v prostředí "střední třídy". Změny v hodnotovém zaměření jsou silně variabilní z hlediska různých zemí.

1) Víme již, že hodnotové orientace představují silný motivační základ lidského chování, a tedy i způsobu života.

Výzkumy nacházejí nejvýraznější posuny v Holandsku, Dánsku a SRN, přičemž grafy demonstrují souvislost s vyšší hrubého národního důchodu. Nejde však o závislost lineární - např. USA či Kanada s vysokou cifrou národního produktu mají poměrně nízký podíl "postmaterialistů". Je také třeba poznamenat, že určitý nízký počet "postmaterialistů" našel Inglehart ve všech zkoumaných časových intervalech a ve všech, tj. i v relativně chudých zemích (Španělsko, Řecko, Jižní Afrika).

Inglehartovy výsledky jsou z hlediska nadějí na změny způsobu života na první pohled povzbudivé. Ekologická šance založená na změně lidské hodnotové orientace se v jejich světle zdá reálná.

Existují však přinejmenším dva důvody, pro něž je nutno si zachovat určitou opatrnost. Za prvé: Celá kolosální akce, která má doložit existenci "tiché revoluce", je založena na *dotazování*. Výzkum tedy nezjistil, jak se lidé fakticky chovají, nezkoumal reálnou změnu hodnot a její výraz ve způsobu života. Konstatoval pouze, jaké jsou slovně vyjádřené *postoje* dotázaných osob. Je zřejmé, že při zkoumání sociální skutečnosti, jako je hodnotová orientace, je dotazovací metoda spojena s mimořádně vysokým nebezpečím autostylizací vzhledem k existující sociální normě.

Nechci tím říci, že Inglehartovy poznatky jsou bez významu. Dokazují přinejmenším, že ve společnosti *existuje právě sociální norma* stranící "postmaterialistické orientaci", což je nepochybně sociologicky zajímavý a ekologicky významný poznatek; lidé si *přejí* žít jinými než materiálními hodnotami. Hlubší analýza výzkumu potom zjišťuje, do jaké míry se s takovou sociální normou ztotožňují lidé různých sociálních charakteristik.

Pro sociologa pátrajícího po východiscích z ekologické krize je však takové zjištění přece jenom málo. Ví totiž dobře, jak dlouhé a nejisté je spojení mezi vyjádřeným postojem a jeho korelátem v lidském chování. I laikovi je zřejmé, že pokud by Inglehartův výzkumný tým zvolil jinou poznávací metodu, opírající se o méně zprostředkované indikátory, např. přímé pozorování způsobu života lidí či analýzu objemu a skladby odpadů v domácnostech, získal by obraz podstatně odlišný a, dodejme, méně povzbudivý.¹⁾

Dalším bodem Inglehartova šetření, který ekologům bere prvotní radost ze čtení, je *vztah postmaterialistických postojů k úrovni hrubého národního*

1) Docela stačí, vidíme-li v televizním zpravodajství západoevropské odboráře stávkující za vyšší platy - svými demonstracemi bezděky dokládají pouhou platoničnost hodnotových změn.

důchodu dané země a její míře konzumu. Inglehart staví své výzkumné projekty na představě, že společnosti při svém vývoji procházejí určitými postupnými stadii - idea, kterou známe u celé řady sociologických autorů. Soudí, že přesun od hodnot materiální povahy k hodnotám postmaterialistickým je součástí přechodu západních společností od industriální k postindustriální fázi.

Inglehartův analytický a interpretační důraz na hmotnou prosperitu industriální fáze jako předpoklad nástupu postmaterialistických hodnot vylučuje vztáhnout představu o změnách lidských hodnot na společnosti, které neprošly spotřební špičkou současných nejbohatších společností.

Je jistě pošetilost si myslet, že chudé země, navíc prudce demograficky rostoucí, by reálně mohly docílit spotřební úrovně zemí bohatých. Futurologové spočítali, že pokud by se celé lidstvo chtělo dostat na hmotnou úroveň průmyslově rozvinutých zemí v 70. letech, muselo by současnou výrobu zvýšit jednadvacetkrát. Politolog Andrew Dobson vychází z matematického konstatování, že tříprocentní růst vyžaduje zdvojnásobit míru výroby a konzumu vždy po pětadvaceti letech a vyvozuje z něho obzvlášť dramatickou ilustraci: Rozšířit špičkovou úroveň konzumu (o niž, jak se zdá, lidem jde - pozn. H.L.) na celý svět by vyžadovalo znásobit stotřicetkrát průmyslovou výrobu z roku 1979 /Dobson, 1991: 78/. Je lhostejné, ke kterému výpočtu se přikloníme; není sporu, že kapacita země by tu nestačila. Pro názornost se uvádí, že pro dosažení takových cílů by bylo potřeba kolonizovat v dohledné době pět až šest planet podobných vlastností jako je Země, které by byly zdrojem surovin a odkladištěm odpadů pro pozemšťany.

Pokud bychom však přece jen chtěli v Inglehartových knihách hledat pro ekologický vývoj jakousi naději, mohli bychom těžit z nesrovnalostí, které jsou obsaženy v jeho vstupních hypotézách. Východiskem pro Ingleharta je tu teorie A. Maslowa /1954/ o existenci hierarchie v lidských potřebách. Podle Maslowa lidé jednají na základě uspokojování svých potřeb; a to v určitém pořadí. Priorita je dána uspokojování potřeb základních. Teprve jejich naplnění přivádí člověka k zájmu o potřeby nemateriální či duchovní povahy.

Inglehart však Maslowa značně vulgarizuje, ztotožňuje-li současnou konzumní špičku Západu s jeho pojetím základních lidských potřeb. Maslow by ji tak určitě neinterpretovat; ve svých dílech /1964/ řadí zato k základním potřebám člověka touhu po smysluplnosti a transcenci!

Inglehartovy závěry o nutném absolutoriu pocitu hmotné hojnosti před zájmem člověka o hodnoty povahy nemateriální jsou tedy přinejmenším sporné. Nevylučují možnost, že by postoje "tiché revoluce" mohly oslovit i obyvatele žijící v zemích nepřesycených konzumem.

ÚSPĚCHY V DROBNÝCH KOREKČÍCH CHOVÁNÍ OBYVATEL

Přesvědčivější než statistická zjišťování postojů jsou pro nás signály, které sice neaspirují na standardnost výstupů, ani na reprezentativnost zajištěnou velkými soubory respondentů či na srovnatelnost v časových řadách, ale které zato promlouvají přímo o *faktickém* chování lidí v každodenním životě.

Zajímavým zdrojem informací mohou být záznamy ekologických poraden, středisek pro sběr tříděného odpadu z domácností, producentů "ekologických" výrobků a jim příbuzných institucí v západní Evropě. Z evidencí a statistik těchto zařízení plyne, že stoupá počet osob, které se z jejich hlediska chovají ekologicky. Lidé jsou ve zvýšené míře vnímaví k praktickým návodům, které různými cestami šíří ekologické poradny. Jde o tzv. cestu drobných kroků: německé, dánské, rakouské i americké hospodyně perou dnes častěji než v minulých letech v "ekologicky nezávadných" pracích prostředcích, odevzdávají na sběrná místa odpady určené pro recyklaci, dávají přednost zboží v méně nákladném balení apod.

Někteří ekologové i ekologicky orientovaní sociologové /u nás např. Musil, 1992 b/ považují právě tuto metodu drobných kroků za nejschůdnější cestu k ekologicky zásadním proměnám lidského jednání. Lze se samozřejmě ptát, zda environmentalisté, kteří se zaměří na praktickování ideje drobných kroků, nezapomenou na obrovské rozměry ekologického ohrožení a hlavně na *časovou tíseň*, jíž jsme v obraně biosféry vystaveni. Nerozmělnují ve snaze vymyslet co nejučinnější metody drobného poradenství síly potřebné k zásadnímu *bodů obratu*, mám-li použít Caprova pojmu? Tento bod obratu totiž vyžaduje zásadní a radikální změnu.

Úskalím metody drobných kroků skutečně může být, že šíří *pocit "dost jsem udělal"* mezi tzv. zelenými spotřebiteli. Rakouská hospodyně, která celý den jezdí automobilem a navečer zajede hodit do obecního kontejneru